

Evkaf-ı Ümem Tarihi Yayınlanamaz mıydı?

Ali Adem YÖRÜK*

Evkaf-ı Ümem Tarihi vakıflar tarihi sahasında tek bir kişinin kaleminden çıkmış en kapsamlı eserdir. Yirmi beş senelik (1915-1940) bir emeğin mahsulüdür, buna rağmen yayınlanamamıştır. Bunun nedenlerini tespit edebilmek için kitabın temel tezleriyle telif edildiği dönemin ana temayüllerini yoklamak gerekmektedir. Aksi de doğrudur, vakıflarla ilgili tasavvurları gözden geçirmek için *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni merkeze alarak iz sürmek verimli bir yol olabilir.

Evkaf-ı Ümem Tarihi müellifi Vâmık Şükrü Bey (Altınbaş, Mart/Nisan 1871-20 Eylül 1947), ömrünü edebiyat tarihinin ince meselelerine ve vakıfların tarihine adanmış velut bir müellif olarak yakın tarihimizin tanınmaya değer şahsiyetlerinden biridir. Vakıflar üzerine çalışıp kendisini ve eserini ismen bilen az sayıda araştırmacı bir yana, hayat hikâyesi ve hemen tamamı yazma olarak kalmış eserleri dikkatlerden kaçmıştır.

Vâmık Şükrü asâkir-i şâhâne alay-eminlerinden Ahmed Hamdi Bey'in oğludur. 1288 senesi Muharrem ayında (Mart-Nisan 1871) Şam'da dünyaya geldi. İlk nizamî bilgilerini özel hocalardan edindi. Sonraki tahsili neredeyse tamamen şahsi çabalarına dayanmaktadır. 13 yaşında, Suriye Vilayeti Mektubî kaleminde başlayan memuriyet hayatı zaman zaman inkıtalara uğramakla beraber Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Dahiliye Nezareti ve tekrar Evkaf Nezareti'nde geçti. Yirmili yaşlarının başından itibaren edebiyat ve tarih sahasında ince ve bakir çeşitli meselelere yoğunlaşan Vâmık Şükrü Bey'in hayli bereketli bir yazı hayatı vardır. Biri II. Abdülhamid döneminde, diğeri İsmet İnönü'nün reisicumhur olduğu dönemde olmak üzere iki defa sansür politikalarının kurbanı olmasına rağmen yazmaktan vazgeçmemiştir. Çoğunun sadece adını bildiğimiz yirmiyi aşkın eseri yazma olarak kalmıştır. Bu eserler arasında hukuk tarihi bakımından dikkat çeken çalışması ise *Evkaf-ı Ümem Tarihi* isimli, müellif nüshası İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan sekiz ciltlik (son cilt fihristtir) muhalled eserdir.

Vâmık Şükrü Bey'in kaynakların el verdiği ölçüde mufassal bir biyografisi ile *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'nin ayrıntılı bir tanıtımını başka bir yazıda ele aldığımız için bu tebliğimizde hayat hikâyesine ve eserinin muhteva analizine girişmeden yazarın *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni hangi fikir etrafında kaleme aldığı, zihniyet bakımından hakim vakıf algısıyla nerelerde ayrıldığı ve eserin, dönemin siyaset ve düşünce dünyası içinde nerede durduğu meselelerini merkeze alarak bir iki tespitite bulunmaya çalışacağız.

1. Evvelâ Vâmık Şükrü Bey'in vakıf müessesesini nasıl anladığına ve hangi saiklerle bu konuda bir tarih kaleme almaya giriştiğine bakmak gerekiyor.

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

Yazar eserinin giriş kısmına¹ besmele ile başladıktan sonra klasik üslûle sadık kalarak, vakıf etrafında hamdele (Kabe-i muazzamayı ve Beytü'l-Makdis'i melâike-i kirâm ve enbiyâ-yı ızâmına bina ettirerek menhec-i hayr u birri gösteren ve cennât-ı âliyâtı sulehâ-yı ibâdına vakf ederek ehl-i dünyaya tarik-i vakfı öğreten Allahu te'âlâ'ya hamd ü senâ ederim) ve salvele (Sadakât-ı nebeviyesiyle ve "Aslımı hapsedin / saklayın, semerelerini sebil edin" kavli veciziyile ümmete talim-i vücûh-ı hasenât ve tarif-i vakf-ı hayrât eden Resullullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize arz-ı salât ü selâm eylerim) ile devam etmektedir.

Yazara göre "nef'-i amm" ve "devam(lı olma)" gibi iki faydasından dolayı "birr" in en güzeli vakıftır. Ulemanın "sadaka-i câriye"yi vakıfla tefsir ettiklerine işaret ederek vakfın, insanın ölümünden sonra da amel defterine sevaplar yazdığı belirtilir. Yazarın vakıf için çizdiği çerçeve tamamen dinî bir çerçevedir. Vakfın sosyal dayanışma fonksiyonu ile medeniyet, umran veya estetiğe dair yönleri ikinci derecede öneme sahiptir:

"Bilâd-ı İslâmiyeden heman hiçbir belde yoktur ki içinde ufak bir eser-i hayr bulunmasın. Çünkü ruh-ı medeniyet, hukuk-ı gayrı tanıyıp hemcinsine bezl-i mu'âvenet olduğunu Müslümanlar bilirler. Ve şân-ı kerîm-i insan daima adl ü ihşan olduğuna iman ederler. Bu hiss-i necîb-i ulvî, terbiye-i İslâmiye muktezâsı olarak tabiatlerinde mündemidir...

Vakıf nedir? Cami, medrese, mektep, hânkâh, kütüphane, hastahane, eytâmhane, imâret, çeşme, sebil, köprü, kâr-bân-saray, meyve bahçesi, değirmen, hamam gibi âsâr-ı hayriye yaptırıp aslını Allah'ın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten ilelebed habs etmek ve menâfi'ini ibâdullaha tahsis eylemektir.

Bunları yapan kimse yalnız hayr-ı uhrevî işlemiş olmakla kalmaz. Medeniyete ve irfân ve umrâna da hizmet etmiş ve vücuda getireceği bedâyi'-i mimariye ile memleketi süslemiş olur"².

Yazar bu noktada *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni niçin kaleme aldığını ortaya koymaktadır. Bu büyük eserin ardındaki büyük iddia modernleşme döneminin bütün problemlerini kapsayan üst probleme, medeniyet meselesine ilişkindir:

"Böyle olduğu ve bunları İslâmlar ve bilhassa Türkler yaptıkları halde Türklere 'göçebe aşiretler gibi istilâ ettikleri yerleri mamur etmeden bırakıp giden bir kavim' nazarıyla bakanlara ta'accüb olunur. Bunun içindir ki tarihin zabt-ı vekâyi' edebildiği zamandan zuhur-ı İslâma kadar gelen geçen ümem-i şarkiyenin ve bazı akvâm-ı garbiyenin vakıf nev'inden ne gibi hayrât yaptıklarını ve zuhur-ı İslâm'dan sonra vakfın nasıl başlayıp nasıl tevessü' ettiğini ve ahkâm-ı umûmiye-i şer'iyesini ve gayrimüslimler nezdinde nasıl telakki edildiğini ve teşekkül eden İslâm ve bilhassa Türk hükümetlerinin herbirinde ne gibi hayrât vücuda getirdiğini; el-hâsıl vakfın edvâr ve safahâtını tettebbu' ederek tarihini yazmak ve şâyân-ı ehemmiyet olan âsârın tarz-ı mimarisine, tezyînatına dair mümkün olabildiği kadar malumat vermek istedik".

¹ Bu kısımdaki bütün atıflar için bk. *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, I, 1-5.

² İktibaslarda vurgu yaptığımız cümleler italik yazılmıştır.

Vakıflar konusunda tarih yazmanın zorlukları, mehzazların değerlendirilmesi, vakıfların mevcut durumu, gelecekte uğrayacağı muhtemel sıkıntılar gibi birçok hususa değinen yazar giriş kısmının sonunda iddiasını vurgulu bir şekilde tekrar dile getiriyor:

“Türkler bir zamanlar hükümran oldukları ve sonra takdir-i Hüdâ ile ellere bıraktıkları memâlik-i seb’anın köylerine varıncaya kadar herbirinde nice âsâr-ı hayriye-i medeniye vücuda getirdikleri halde bugün o yerleri ellerinde tutanlar ve *Türklere istilâ ettikleri yerleri mamur etmeden bırakıp giden göçebe aşiretler nazarıyla bakanlar, âsâr-ı medeniye-i hayriyeye bir şey ilave etmek şöyle dursun onları oldukları gibi muhafazaya bile muktedir olamamışlardır.*

Bunlar göçebe aşiretlere benzettikleri Türkleri feth ettikleri yerlerde vücuda getirdikleri âsâr-ı medeniyeyi isimleriyle ve bazı resimleriyle *Tarih*’imizde görürlerse ve bunları muhafaza edemediklerini düşünürlerse acaba yüzleri kızaracak mıdır?!...

Bize medeniyetten, insaniyetten ve irfân ve umrâna hizmetten hisse ayırmak istemeyen o medeniyet müddeilerine sorarım: Binlerce hastahanelerimiz, eytâmhanelerimiz, hânkâhlarımız, imâretlerimiz, çeşmelerimiz, sebillerimiz, köprülerimiz, şehirlerde ve beyâbânlardaki kâr-bân-saraylarımız âsâr-ı medeniye ve insaniyeden değil midir? Binlerce mekteplerimiz, medreselerimiz, kütüphanelerimiz, te’liflerimiz irfân-ı cihana hizmet değil midir? Bunlar memleketin ziynet ve umrânına yarar şeyler değil midir? Değilse medeniyetin, insaniyetin, irfân ve umrânın mânalarını ya biz anlamıyoruz ya onlar anlamıyorlar yahut bunların mefhûmları bizde başka onlarda başkadır.

Bizim bu âsârımıza mukabil acaba onlar bize ne gösterebilirler? Evet, onların da mektepleri, hastahaneleri ve sâir müesseseleri vardır. Fakat bunlar ya hükümet ya kasd-ı ticaretle bir şirket tarafından yapılmıştır. Hasbî ve ferdî değildir. Onlarda bizde olduğu gibi hayr-perverler çıkıp da fi-sebilillah âsâr-ı hayriye yapmamışlardır. Yapmışlarsa bile bizim yüz binimize mukabil bir tanedir ve gayr-ı müebbeddir. İşte biz şu *Tarih*’imizde davamızı delillerle isbat ettik. Onlar da isbat etsinler”.

2. Eserin telif edildiği dönemdeki hakim vakıf algısını Vâmık Şükrü Bey’in bakış açısıyla karşılaştırmak nerede durduğunu tespit etmek bakımından faydalı olacaktır. Hacmi küçük olmakla beraber hakim vakıf algısını yansıttığı için karşılaştırma için seçtiğimiz eser, *Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*³ adlı bir rapordur. Resmî bakış açısının ete kemiğe büründüğü bu rapor, Türk tarihçiliğinde önemli bir yeri olan II. Türk Tarih Kongresi’ne (1937) sunulmak üzere Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır. Vâmık Şükrü Bey’in raporun muhtevası hakkında eş-zamanlı bir değerlendirmesi bulunduğundan karşılaştırma yapmak için kanaatimizce en uygun eser budur.

Vakıflar konusunda en üst düzeyde yetki ve sorumluluk sahibi olan Vakıflar Umum Müdürlüğü’nce 1937 yılında vakıf meselesinin nasıl algılandığını, uzak ve

³ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, (Tarih Kongresi ve Sergisi münasebetile Türk Tarih Kurumuna takdim olunan rapor), İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatından, 1937, 69 s.

yakın tarihiyle Osmanlı idaresinin vakıflar bakımından nasıl değerlendirildiğini, Cumhuriyet döneminde vakıflar konusundaki fiilî ve hukukî tasarrufların nasıl izah edilip ne şekilde meşru bir zemine çekildiğini açık seçik tespit edebilmek ve vakıfların tarihine ilişkin güncel tasavvurları gözden geçirmek bakımından bu raporun içeriği faydalı bilgiler sunmaktadır.

Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar adlı rapor Cumhuriyet'in ilanından on dört, Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra içeriği, baskı özellikleri ve tercih edilen dil / üslup özellikleri itibarıyla özenle hazırlanmış bir eserdir. Eserin hususiyeti çarpıcı dış kapağında başlar. Aslında iç kapağa basılmış eser adı ve aşağı kısımdaki çiçek bezemesi, dış kapağın bu kısımlarının kesilmesiyle dış kapağa mal edilmiş, cazip bir kapak tasarımı elde edilmiştir. Güzelligiyle dikkati çeken vakıf eserleri ve Vakıflar İdaresi'nce onarılmış veya onarılacak eserlerin fotoğrafları (54 adet) ile Başvekalet ve Vakıflar Arşivi'nden seçilmiş 10 adet belgenin fotoğrafının baskı kalitesi de hayli yüksektir.

Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar, beş üst başlıktan oluşur: Vakfın hukukî ve idarî cephesi (s. 4-29), estetik ve arkeoloji bakımından vakıflar (s. 30-43), vakfın içtimâî cephesi (s. 44-49), vakfın malî ve iktisadî cephesi (s. 50-66), dünkü ve bugünkü vakıf (67-69). İlk başlıktan önceki bir sayfa boyunca, metin içinden seçilmiş, ayrıca benzerlerine metinde sık sık rastlanacak sloganlar var. Bunlar raporun esas fikir olarak neleri içerip neleri dışladığı konusunda hemen bir fikir veriyor:

“Vakıflar *Türkün ruhundaki cömertlikten ve ulusseverlikten* doğdu.

Vakıfların tarihi, Türkün tarihile başlar.

Daima Güzele, Doğruya, İyiye.

Vakıf, *insaniyete hizmet yolunda sanat ve kültürle* beraber yürür.

Halkın ruhundan doğan vakıfları *devletin yapıcılık kuvveti* kucaklar.

İmparatorluktan birer *harabe* halinde aldığı âbideleri Cumhuriyet *mamure* haline getirmeğe çalışıyor.

Saltanat devrinde vakıflar bütçesinde açık vardı. Cumhuriyet vakıflarının prensibi: *Denk bütçe, düzgün ödeme.*

Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için.

Görüşte bilgiye, gidişte ülküye inanırız⁴.

Raporun bizim açımızdan en önemli kısmı olan Vakfın Hukukî ve İdarî Cephesi başlığı altında vakıfların kaynağı ve mahiyeti, saltanat devrinde vakıfların fena idare ve yağma edilmesi, Cumhuriyet'in doğuşuyla vakıfların hayat bulması; Kanunu Medenî, Vakıflar Kanunu ve Nizamnamesi konuları ele alınmıştır. Bu kısmın başındaki paragraflarda, yeni rejimin vakıflar etrafında vurgulu olarak öne çıkardığı imar ve sosyal yardımlaşma algısı ile tasfiye fikri, etkin yönetim ve devlet müdahalesi fikri dile getirilmekte; Osmanlı dönemi bu yeni kıstaslara göre değerlendirilmektedir:

“Cumhuriyet rejimi, Vakıflar İdaresini, kendisini mazinin karanlıklarına bağlayan geri ve sakat usullerin tahripkâr tesirleri altında ilerlemekten ve kımıldamaktan mahrum ve kat'î bir inidama mahkûm olan müesseseler arasında -belki bunların başında- buldu.

⁴ *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, s. 1.

İmparatorluktan aldığı mirası kat'î bir tasfiyeye tâbi tutan ve millî bünyeye uymıyan müessese ve teşekküllerin hayatına son veren yeni rejim, yaşatmak ve yükseltmek istediği teşekküller arasında, *Türkün ruhundaki cömertlikten ve ulusseverlikten doğan, bu ulusal varlığa da kurtarıcı elini uzattı*. Haddi zatında semahat ve ulûvvücenabın muhteşem bir sembolü mahiyetinde iken senelerce idaresine hâkim olan zihniyet Vakıflar teşekkülünü bir gerilik nümunesi haline getirmişti. Onu yaşatmak için bu zihniyeti yok etmek lâzım geliyordu. *Millî bünyeyi ve devlet kudretini tereddiye maruz bırakan âmiller Cümhuriyetin kudretli elile birer birer ortadan kaldırıldıkça Vakıflar da kendisini ezen engellerden kurtulmağa başladı*. Nihayet Medenî Kanun, daha sonra da Vakıflar Kanunu ve nizamnamesi Vakıfları yeni rejimin bünyesine esaslı bir surette maletti...

Vakıflar; *Türklüğün orijinal eserleridir* ve bunların her biri insanların iyilik ve yardım görerek iyilik ve yardım yaparak iyileşmesi ve yükselmesi için kurulmuş birer hayır ve şefkat ocağıdır...

Bazı devirlerde Türk milleti kendisini idare edenlerin büyük ihmeline ve fenalıklarına maruz kalmıştır. Bu gibi hallerin millî şuurda mühim tesirleri görülmüş ve hükümdarlar milletin yüksek değer ve kabiliyetiyle mütenasip müsbet faaliyeti gösteremeyince millet kendisinin şerefine lâyık varlıkları bizzat izhar eylemiştir. Yakın zamanlarda tarihe karışan Osmanlı saltanatı işte bu meş'um devirlerden biridir. *Sultanların keyfi idaresi altında bakımsız ve sahipsiz kalan Türk milleti denilebilir ki ferdi faaliyetle kendi hayatını tanzime saî olmuştur*. 'Vükelânın geçmediği yolların yapılması'⁵ için tesis olunan vakıf bu fikri teyide yarayan bir misal olarak arz edilebilir⁶.

Sultanların müstebitliği, idarenin fenalığı, nazırların cahilliği ve mürtekipliği, mahlullerin yağmalanması (Yıldız evrakından beş vesika örnek olarak verilir), mütevellilerin suistimalleri, şer'îye mahkemelerinin fena idare ve suistimallere vesile olması, Evkaf Nezareti'nin idare tarzından kaynaklanan verimsiz işleyiş, "şart-ı vâkif"ın nass-ı Şâri gibi telakki edilmesi, Evkaf Nezareti'ndeki islahat teşebbüslerinin akamete uğraması gibi konulara temas edildikten sonra vakıfların fena idare, yağma ve tahrip edildiğini gösteren on belgenin fotoğrafı verilmiştir. Bu örnekler aslında dönemin hukuk düzenine aykırılık oluşturan durumların tespitiyle ilgili belgelerden ibarettir; ancak bu raporda sanki dönemin hukuk düzeninin işleyişini tek başına temsil edebilecek "kaide"ler imiş gibi sunulmuştur⁷.

Bu karamsar tablodan sonra Cumhuriyet devrinde vakıfların hayat bulduğu belirtilmektedir. Bu noktada işaret edilen ilk husus, raporun hazırlanmasının en temel sebebinin Vakıflar Kanunu ve Nizamnamesinin savunulması meselesi olduğunu ortaya koyuyor: "İlk ilerleme hamlesinde *eski zamanların darma dağımık 'kaviller derlemesi' yolundaki hükümlerinden kurtulmuş, sonra bütün vasıtalarını ve*

⁵ Bahsedilen kayıdn Sultanahmet Yerebatan'da kütüphanesi bulunan Nakibüleşraf Esad Efendi'nin vakfiyesinde geçtiği belirtilmektedir.

⁶ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 4, 7-8.

⁷ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 9-21.

gelir kaynaklarını yeni cihazlar haline getir”miştir⁸. Vakıflar hakkında yeni mevzuata duyulan ihtiyaç saltanat devrinin şu şekilde bir tasviriyle temellendiriliyor: “Saltanat devrinde hâkim olan yanlış telâkkilerin tesiri altında Vakıflar *ıçtımâi gayelerini* kaybederek git gide ‘*Hayalî ve Diyanî*’ mahiyet arz etmeğe başlamıştır. *Birtakım ölü ve dondurucu ahkâm realist bir düşünce mahsulü olan Vakıfları çok ezmiş ve sıkmıştır.* Birtakım ‘muvazaa’lar ve ‘hile-i şer’iyeler’le tedvir edilmek istenilen Vakıf işleri bu suretle git gide çığırdan çıkmıştır”⁹. Medeni Kanun, Vakıflar Kanunu ve Nizamnamesi ve diğer mevzuat ise “en yeni ve ileri telâkkilerin mahsulü ve *millî iradenin* vakıf hakkında yüksek birer tezahürüdür”¹⁰.

İslâm ve Osmanlı hukukunun temelini oluşturan ictehad anlayışı “kavil” kavramı üzerinden karikatürize edilmektedir: “Eski Evkafın bilhassa hukukî bölümlerinde bütün meseleler ‘filânın kavlince’ diye *gelip geçen kafaların indî düşüncelerine kanunî bir kudret verilerek* gûya halledilirdi. Her ‘kavil’ hükme esas ve mehzaz olan kanunî bir madde mahiyetini haiz olduğundan *her ‘kail’ birer vazii kanundu.* O kailin her sözü kanunî birer nemsek (*sic.*) gibi sayılır binnetice birinin kavlele mahkûm olan bir kimse, diğer birinin kavlele hak kazanırdı. *İşte millet böyle idare edilir, hakla haksızlık böyle ayrılırdı*”¹¹. Peşi sıra mukataalı ve icareteynli vakıf malların tasfiyesi, ileri ve inkılapçı bir hamle olarak bazı durumlarda vazife ve şartların değiştirilebilmesi, harap halde devralınan ve bir kısmı yüksek tarihi ve mimari kıymet taşıyan mabetlerin şehre ziyet verecek şekilde idaresi, ruhanî kisvenin mabetler haricinde giyilmemesi, camilerde ayak basılan yere el ve yüz konması mahzurunu gidermek için mücellâ tahtadan yapılan veya linoleüm kaplanan secdelikler yapılması¹², cami

⁸ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 22.

⁹ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 24.

¹⁰ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 24. Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından, dört yıl sonra bastırılan **Vakıflarımız** (İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1941, 46 s.) adlı kitapçıkta da yeni mevzuatın “en yeni ve ileri telâkkilerin mahsulü ve *millî iradenin* vakıf hakkında yüksek birer tezahürü” olduğu aynı kelimelerle belirtilmiştir (s. 38); ancak **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**’da gördüğümüz sert tenkitlerin hiçbirine yer verilmemiştir. Küçük kıtada 10.000 adet bastırılmış (ve muhtemelen dağıtılmış) **Vakıflarımız** adlı kitapçığın başlıkları karşılaştırma için bir fikir verebilir: Manevî ve ahlâkî kuvvet (s. 3), Beden kuvveti ve terbiyesi (s. 3-4), İnananların eseri (s. 4), Tarihte vakıf (s. 5-9), Türk teamül hukukunda ıçtımâi yardım (s. 10-13), Vakıf vesikalarının önemi (s. 13-15), Halk vakıfları ve vakfiyeleri (s. 16-20), Türk san’at hayatında vakıf (s. 20-26), Yeni Camiin Türk sanatındaki yeri (s. 26-37; Yeni Cami kasrının çini kitabesine ayrı başlık açılmış), Vakıfların devlet bünyesindeki yeri (s. 37-38), Vakıflar idaresinin çalışma mevzuları (s. 38-39), Vakıfların iktisadî serveti (s. 39-40), Vakfın iktisadî faaliyeti (s. 41-43), Cümhuriyet devrinde millî âbidelerimize verilen kıymet (s. 43-44), ıçtımâi yardım işleri (s. 44-46), Vakıfların ilmi çalışmaları (s. 46). İlk başlıklarda Köprülü ve Barkan’ın yazıları başta olmak üzere **Vakıflar Dergisi**’nde yayınlanan yazılardan; Halk vakıfları kısmında vakfiye kayıtlarından; sanatla ilgili bölümlerde ise İslâm / Türk Sanatı literatüründen faydalanılmıştır. Buna mukabil II. Türk Tarih Kongresi’ne sunulmak üzere hazırlanmış **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**’da hiçbir bilimsel referans yoktur; arşiv belgeleri ise sadece menfi hükümleri desteklemek üzere kullanılmıştır.

¹¹ **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 24-26.

¹² Haziran 1936’da Kasımpaşa’daki Gedik Abdi Camii’ne ve yine bu sırada esash bir tamirat gören İstiklâl Caddesi’ndeki Ağa Camii’ne yerden biraz yüksek secdelikler konulmuştur. Bk. **Cümhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, s. 28.

ve mescitlerin hakiki ihtiyaca göre tasnifiyle¹³ kadro haricinde kalanların başka işe tahsisi veya satılması, mülhak vakıfların kontrolü konularında yeni mevzuat ve anlayışın getirdikleri sıralanır¹⁴.

Konumuzla ikinci dereceden bağlantılı olduğu için Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün sanat ve eski eserler sahasındaki çalışmaları, içtimai yardım işleri, vakfın mali ve iktisadi cephesi, vakıf paralar, vakıf emlakın idaresi; orman, arazi, maden ve zeytinlikler şeklindeki başlıklara sadece işaret etmekle yetiniyoruz. Raporla yeni hukukî düzeni meşrulaştırma amacı güdüldüğünden ötürü hukukla ilgili değerlendirmelere çoğunlukla yanlış bilgiler ve mübalağalı tasvirler eşlik etmektedir. Halbuki eski eserlerle ilgili kısım, raporun “*Osmanlı devrinde harap olan vakıflar, Cumhuriyet devrinde ihya ediliyor*” tezini terketmemek ve hatta tahkim etmekle beraber hassasiyetler ve anlayış bakımından hayli farklı bir yerde durmaktadır¹⁵. Ka-naatimizce bu farklılık raporun tek bir kalemden çıkmamış olduğunu da gösterir.

Raporun basıldığı yıl Vâmık Şükrü Bey, vakıfların sorunlarıyla ilgili olarak zaman zaman mektuplaştığı Vakıflar Umum Müdürü'ne 22 Eylül 1937 tarihli (cevabî) bir mektup yazar. Mektubun konusu Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün neşrettiği *Vakıflar* adlı kitaptır¹⁶. Vâmık Şükrü Bey, mektupta yapılan işin faydalarına işaret etmekte, vakıflar konusunda gösterilmesi gereken ihtimamın devamı için

¹³ 1931 senesi Evkaf Bütçe Kanunu'nun 7nci maddesi tasnif yetkisini Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne vermiş, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan talimat uyarınca kurulan komisyonlar “şehir ve kasabaların müstakbel harita ve plan vaziyeti, cami ve mescitlerin mimarî ve tarihi kıymeti haiz olup olmadıkları, aralarındaki mesafe, halkın kesafeti ve ihtiyacı” gibi hususları dikkate alarak çalışmıştır. Bk. *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, s. 28.

¹⁴ *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, s. 24-29.

¹⁵ Bu kısımdan iki örnek:

“Bazı mebaninin harimlerinde eskiden kalma küçük küçük mezarlıklar vardır. Senelerden ve hatta bazıları asırlardan beri metrük olan bu makberelerin yol üzerine tesadüf eden kısımları kendine mahsûs üslûpta ve güzel parmaklıkları muhtevi duvarlarla ihata edilmiştir. Pirinç ve demirden yapılmış olan bu madenî parmaklıkların içinde güzel desenlerle çok san'atkârane şekilde yapılmış olanlar da vardır. Mezar taşlarının yazıları hat, hâk ve tarih itibarile değer taşıyabileceği gibi her devrin hususiyetini gösteren şekiller, resimler, semboller, kavuklar ve saire... de çok önemli birer tarih ve sanat malzemesidir”. Bk. *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, s. 38-39.

“Güzel bir mimarî eser; avlusu, onu çeviren eski sitilde ihata duvarı, zarîf parmaklıkları ve bu dekoru tamamlayan servi, çitlenbik, çınar gibi çoğu asırlar görmüş ağaçlarla ve eğer varsa hariminde ebedi uykularını uyuyan ecdadın istirahatgâhile bir *bütün* teşkil eder”. Bk. *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, s. 40.

¹⁶ *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, VII, 888. *Vakıflar* şeklinde bahsedilen kitap acaba *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar* mıdır? Kapakta *Vakıflar* kelimesinin *Cumhuriyetten Önce ve Sonra*'ya göre hayli büyük bir puntoyla yazılmış olmasından ötürü *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*, *Vakıflar* şeklinde kısaltılmış olabilir mi?

Vâmık Şükrü Bey, “küçük kıtada 45 sahifeden ibaret” bir kitaptan bahsetmektedir. Halbuki *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar* büyük kıtada 69 sahifedir. Kitabın tavsifine dair bu bilgi farklı bir kitaptan bahsedildiği şüphesini güçlendirir. Aynı kitap veya değil, içerik aynıdır: Tire'deki Necib Paşa Kütüphanesi, Beyoğlu'ndaki Ağa Camii, “sahifeleri medh ü kadh ile doldurmak”. Dolayısıyla Vâmık Şükrü Bey'in teşvik ve tenkitlerini *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar* için de geçerli kabul ediyoruz.

teşvik edici cümleler kurmakta, sonra sert bir üslupla aralarındaki yaklaşım farkını ortaya koymaktadır:

“Muhterem Efendim,
Mektubunuzla *Vakıflar* kitabını aldım, çok memnun oldum. Evkaf İdaresi bu kitabı neşr etmekle çok iyi etti. Fakat bunu bir defaya hasr etmese de her altı ayda bir kere neşr etse faydeli bir şey olur. Küçük kıtada 45 sahifeden ibaret olduğundan yazılmasında neşr edilmesinde güçlük yoktur. Hususiyile sahifelerin yarısından ziyadesini resimler tutar. Altı ay zarfında Evkafın yaptığı mühim inşaat ve tamirat yazılır, resimler konulur. Fakat resimler hakkında biraz malumat verilmelidir. Meselâ Edirne’deki Selimiye, İstanbul’daki Süleymaniye camilerini ve bunların kimlere ait olduğunu bilenler çoksa da Tire’deki Necib Paşa Kütüphanesi’ni bilenler pek azdır. Necib Paşa kimdir? Kütüphaneyi hangi tarihte yaptırmıştır? Kaç cilt kitabı muhtevidir? Bu kitapların içinde nefâisden, nevâirdan addolunacak kitaplar var mıdır? Bunlar hakkında malumat vermek lâzımdır. *Bir de yazıların ilmî olmasına itina edilmelidir. Sahifeleri medh ve kadh ile doldurmak ilmî lisana, ilmî eserlere yakışmaz. O vakit gazeteci ağzı olur.* *Vakıflar* kitabında Beyoğlu’ndaki Ağa Camii’nden bahs edilmiştir. Bu camiin tamirine sarf olunan himmet ne kadar şayan-ı şükrân ise kitâbe taşının tamirden sonra yerine konulmaması o kadar sezâvâr-ı teessüftür. Kitâbeler tarihin malıdır. Ona el uzatılmamalıdır. Bir insan heykelini yapıp da şahsını, hüviyetini tayin edecek, hutût-ı fârika-i vechiyesini göstermemek olur mu? Ben *Tarihimde* bundan acı ve müessir bir lisan ile bahs etmeye mecbur oldum. *Unutmayalım ki eslâf ne olursa olsun biz onların halefleriyiz. Mantar gibi yerden bitmedik, gökten de hiç inmedik. Soyumuzu mu inkâr edeceğiz? Hayru’l-halef olmayalım da şerru’l-halef mi olalım? Bugün medâr-ı mübâhâtımız olan âsâr onlarıdır. Biz kendimiz daha meydana bir şey koymadık*¹⁷.”

4. Vakıflar Umum Müdürlüğü 1944 yılı Bütçe Kanunu lâyihası ve Bütçe Encümeni mazbatasının görüşüldüğü T.B.M.M. oturumunda *Evkaf-ı Ümem Tarihi* de gündeme gelecektir¹⁸. Bu oturumda söz alarak *Evkaf-ı Ümem Tarihi*’nden bahseden Konya mebusu, Avukat Hulki Karagülle’nin (1889-1963) kitapla ilgili görüşlerine bakmadan önce bütçe görüşmesi münasebetiyle mebusların dile getirdiği bazı hususlara değinmekte yarar var¹⁹.

Neredeyse bütün mebuslar vakfın içtimai bir müessese olduğunu belirterek söze başlar. Hatta Rize mebusu Kemalettin Kamu (1901-1948), vakıflar teşkilatının ihtiyaçları karşılayabilecek halde olmadığını söylemiş; hükümetin “bu teşkilatın memlekette bütün sosyal yardım gayretlerini finanse edecek *modern bir bankaya*

¹⁷ *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, VII, 888.

¹⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, İçtima: 1, 30 Mayıs 1944, X, 428-437. Bu bilgiden beni haberdar eden meslektaşım Ömer Faruk Ocakoğlu’na müteşekkirim.

¹⁹ Mebusların doğum ve ölüm tarihleri için bk. **TBMM Albümü 1920-2010**, Ankara 2010, I, 1920-1950.

çevrilmesi imkânlarını tedkik” etmesini istemiştir²⁰. Yine bütün mebuslarca vakıflar milli müesseseler, vakıf eserleri milli âbideler olarak görülmektedir.

Konuşmalar arasında iki konu öne çıkmaktadır:

1. Vakıfların ihmal edilmesi, buna karşın Cumhuriyet devrinde arkeoloji çalışmalarının desteklenmesi.

Sinop mebusu Cevdet Kerim İncedayı (1893-1951), “*bu ihmal zihniyeti*”ne son verilmesi gerektiği belirtmiş; Cumhuriyet’in ilk yıllarında arkeoloji çalışmalarına verilen hususî yeri, vakıfların ihmal edilmesi çerçevesinde tenkit etmiştir: “Yerin altındaki medeniyet eserlerini çıkarmak için Cumhuriyet devri ne kadar itina ediyorsa üstündekileri de muhafaza o kadar elzem bir vazife halindedir”; “bu suretle yeraltı medeniyet servetlerini işlerken yerüstü âbideleri de muhafaza etmeliyiz”²¹. İstanbul mebusu Galip Bahtiyar Göker (1881-1945) de aynı karşıtlığı keskinleştirerek devam ettirmektedir: “Şimdi bakıyorum ki, arkeolog denilen bir zümre halinde eski Bizansa ait mozaiklerle vesairelerle uğraşılıyor. Bunun için *büyük âbidelere kadar giriyorlar*. Bendenizce bunlarla uğraşmağa artık mahal yoktur. Buna mukabil *Türklerin bıraktıkları eserleri imar ve ihya etmek lâzımdır*. Bu itibarla artık ikinci, üçüncü derecede kalmış olan arkeolojik âsârla uğraşmaktansa verilen tahsisat ile Türk eserlerinin imar ve ihyasına çalışmamız lâzımdır”²².

2. Vakıflar Umum Müdürlüğü teşkilatı ve bütçesiyle vakıfların ihyası gibi büyük bir işin başarılamayacağı, bu işin esasen devletin vazifesi olduğu.

Bingöl mebusu Feridun Fikri Düşünsel (1892-1958) bu fikri en vurgulu şekilde dile getiren kişidir: “Evkafın bu işi başarmasına bendeniz dahi imkân görmem. Bu bir Evkaf işi değildir. Ya bu âbidâtı zamanın seline bırakıp, imha edip bırakacağız ... (araya giren Emin Sazak: Ne yapıyorsun yahu?) veyahut kurtaracağız. Türklüğün hakiki paha biçilmez eserleri olan cedlerimizin bu kaymetli yadigarlarını kurtarmak bizim için en büyük bir borçtur, bir vazifedir. Bunu tekrar arz ederim. *Evkaf yapamaz. Bu, Devlet işidir ve bunu Devletin eline alması lâzımdır ... Bir Devlet mevesesi olarak bu âbideleri ele almak zaruretindeyiz*. Bunların harap olması günahdır”²³.

Afyon Karahisar mebusu İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1887-1978), “evkaf fikri”ni “milliyet fikri”ne bağlamaktadır. Evkaf tedavi edilemeyecek derecede hasta bir uzviyettir. Milli iradenin şefkati olmazsa mevcut bütçeyle kurtulması imkânsızdır. Baltacıoğlu’nun, Hükümet kanadında karşılık bulmayacak temennisi şöyledir: “Kurtaracağımız şeyi iyi bilelim ve irade-i milliyeyi burada topluyarak karar verelim”²⁴. Konuşmalardan sonra söz alan Başvekil Şükrü Saracoğlu (1886-

²⁰ a.g.e., X, 428.

²¹ a.g.e., X, 429-430.

²² a.g.e., X, 432.

²³ a.g.e., X, 430-431.

²⁴ Baltacıoğlu’nun konuşması birçok bakımdan önemli: “Şimdiye kadar evkaf fikri, alıştığımız gibi, etrafında dolaşan menfi renkler ve çizgiler silinirse millet fikridir. Evkaf müessesesi diye bir şey yoktur. Evkaf denilen hasta bir uzviyet vardır. Öyle hasta ki fakr üddeme müpteladır. Üç buçuk milyonla ne müdür-i umumisi ve ne de başvekili bunu tedavi edemez. Evkaf tedaviye değil, irade-i milliyeyi temsil eden yüksek meclisinin şefkatine muhtaçtır. Onu isterseniz kurtarırsınız, isterseniz yaşatırsınız arkadaşlar. Evkaf fikri, tarih fikri, geçmiş fikri ve hatıradan ibaret değildir. Evkaf

1953), mebusların hemen ittifakla korunması gerektiğini belirttikleri büyük tarihî birikimi, o nisbette büyük bir yük olarak görmektedir²⁵. Ölüler-diriler ikilemine varan sözleri, bir zihniyetin ve çaresizliğin ifadesidir:

“Arkadaşlar ortada büyük bir hakikat vardır. O da memleketimizin bir âbideler memleketi olmasıdır. Tarihin tanıdığı günden beri milletin üstünde oturduğu yerlerde yaptığı eserler o kadar çok, o kadar büyük ve âbideler o kadar zengindir ki bunların *ince bir hesaptan geçirilmeksizin hepsini ayakta tutmak istemek, korkarım ki en büyük âbide olan hayatta olanları fazla rencide eder*. Bunları bir üslub-ı hakîmâne ile tasnif ve tesbit ederek -ki Evkaf Umum Müdürlüğü de bunun üzerindedir- bunların başta gelenlerini, kaç mal olursa olsun ihya etmek veya ayakta tutmak için elden gelen gayretin kâffesi yapılır, bunda ben de tamamen sizinle beraberim”.

Görüldüğü üzere vakfın nasıl algılandığı, vakfa yüklenen fonksiyonlar, vakıfların ihmali ve ihyası, devlet gücünün bu bağlamda nasıl bir yeri olması gerektiği gibi hususlarda önemli görüşler ortaya konulmuştur. Konya mebusu Hulki Karagülle, bu sırada söz alarak Vâmık Şükrü Bey’le tanışmasından bahseder, mebusları *Evkaf-ı Ümem Tarihi*’nden haberdar eder. Karagülle, eserin Vakıflar Umum Müdürlüğü veya Maarif Vekaleti tarafından bir an evvel basılmasını istemişse de bu bir temenniden ibaret kalacaktır:

“Arkadaşlar bu münasebetle ufak bir noktaya daha temas etmek isterim:

İstanbul’da bazı ilim ehli adamlar vardır. Onlar kendi hırkasına bürünmüş köşede bucaktadır.

Bunlar arasında Vâmık Şükrü Bey namında birini tanırım. Bu zâtın âsâr-ı vakfiye üzerinde meşgul olduğunu biliyordum. Bir iki sene önce kendisinden rica ettim. Dedim ki: ‘Üstat şimdiye kadar bunca senenin mahsulü olan eserinizin herhangi bir parçasını görebilir miyim?’ Mütevazı bir adamdı. Bana, ‘El içine çıkacak kadar bir eserim yoktur’, dedi. Sonra ısrar ettim. ‘Birtakım karalamalar gösterebilirim’, dedi ve inci gibi yazı ile yazılmış *Evkaf-ı Ümem* adlı altı ciltlik [yedi cilt olacak] bir eserini hayranlıkla gördüm. Kendisi mükemmel Arapça ve Acemce bilir, biraz da Fransızcası vardır. Bu ihtiyar öteden beri çalışmış ve bu eseri meydana getirmiştir.

Bizim Hindistan’a giden bir matbuat heyetimiz vardı. Avdetlerinde Falih Rıfkı Atay’ın bazı yazıları çıktı. Orada temas edilen Tac

---

fikri anıt fikridir, anıt fikri yaratıcı milliyet fikridir. Gelecek olan mimarlar ve dekoratörler Türk zevkini diriltmek, Türk haysiyetini iade etmek için evkaf fikri içinde saklanan âbidelere başlarını, başlarını değil, yaratıcı iradelerini bu anıtlara çarpmak mecburiyetindedirler. Kurtaracağımız şeyi iyi bilelim ve irade-i milliyeyi burada toplayarak karar verelim. Diğer hususları teknisyenler yaparlar. Bu zavallı Evkaf müdür-i umumisinden ne isteyeceksiniz? 300 bin lira ile ne yapın? Bu para ile kendi binasını bile tamir edemez. Acıyın Evkafa! (alkışlar)”. Bk. *a.g.e.*, X, 433.

²⁵ Osmanlı modernleşmesi döneminde başlayan, Cumhuriyet döneminde de güçlenerek devam ettirilen bir tavır olarak hukukun sınırlamalarını tesviye ederek devletin vakıflar üzerinde daha fazla söz sahibi olma temayülü ile vakıfların ihya edilmesi vazifesinin devlete ait olduğu anlayışı arasında, kesişen noktalar bulunmakla beraber aynı zamanda, derin bir gerilim olduğu anlaşılmaktadır.

Mahallin mimarisi üzerinde gazetelerde intişâr eden, daha doğrusu gazetelere intikal eden bir münakaşa üzerine bu Tac Mahallini kendisine sormuştum. Bu eseri getirdi. Mimar Sinan'ın şakirtlerinden isimleri, cisimleri yazılı. Nasıl ve ne suretle oraya gidildiği ve Mimar Sinan tarafından tersimin kontrol edildiğini bana izah ettiği zaman göğsüm kabardı ve içime bir ferahlık geldi. Bugün bu eseri Evkafın veya kıymetli Maarif Vekâletimizin celbederek bir an evvel saha-i istifadeye koymalarını ayrıca ricaya şayan görüyorum. Maruzatım bundan ibarettir”.

5. Son olarak yazarın oğlu Asaf Altınbaş'ın *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'nin telif hakkını, 1949 yılında, İstanbul Üniversitesi'ne devretme teşebbüsüne işaret etmek istiyorum²⁶.

1949 yılı, İstanbul Hukuk Fakültesi'nin tarihi ve eski hukuka hususi bir yer veren yayın politikaları açısından önemli bir yıldır. 1949'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'e ait *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* adlı altı ciltlik, muhalled eserin basımına başlamıştır. (Birinci cilt 1955 yılında tekrar basılacaktır. Bilmen Yayınevinin baskıları 8 cilt halindedir). Ebül'ulâ Mardin'in ilmî raporu üzerine eserin basımına karar verilmiş; Rektör Sıddık Sami Onar, basım kararını alan dekan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve basım sırasında dekan bulunan Hüseyin Nail Kubalı'nın hukuk düşüncesi tarihi bakımından çok dikkat çekici takrizleriyle eser basılmıştır. Kanaatimizce Asaf Altınbaş'ın *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni İstanbul Üniversitesi'ne teklif etmesi tesadüfi değildir; (Kubalı'nın ifadesiyle) tarihi devamlılık şuurunun canlanmağa başladığı “bir fikir havası içinde” gerçekleşmiştir²⁷.

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Asaf Altınbaş'ın 25 Ağustos 1949 tarihli dilekçesini aynı gün Hukuk Fakültesi'ne havale etmiş ve Fakülte'de Ebül'ulâ Mardin'in başkanlığında Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ömer Lütfi Barkan ve Ferit Hakkı Saymen'den oluşan bir komisyon eseri incelemekle görevlendirilmiştir. Eseri hukuk tarihinin farklı kuşaktan iki büyük otoritesi Ebül'ulâ Mardin ve Ömer Lütfi Barkan incelemiştir. Mardin ve Barkan'ın eserle ilgili kanaatleri “*kitabın Evkaf Tarihimize ait kısımlarının çok kıymetli ve Fakültemiz bakımından ehemmiyetli olduğu*” yönündeydi. Eserin bilimsel kıymeti konusunda tereddüt olmadığı halde istenen tutar (25.000 lira) çok yüksek bulunmuştur. Komisyon, kitabın 3.000 liraya Hukuk Fakültesi Kütüphanesi için satın alınmasını ve Evkafa ait kısımlarının neşredilmesini uygun buldu.

Kitabın müellif nüshası şu anda Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Fakülte Kütüphanesi'nin yeniden düzenlenmesi projesi çerçevesinde tüm eski harfli eserler internet ortamına aktarıldı. Bu sayede *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, matbaa devrini aşarak, elektronik-kitap olarak okuyucusuyla buluştu. Böylece yazarın “*inşallahü Te'âla bu Tarihimizin bildiğimiz şu harflerle basılması müyesser*

²⁶ Konuyla ilgili belgeleri, Ebül'ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesi'ndeki özlük dosyasında görüp inceledik.

²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, Bilmen Yay., ty., VIII, 293.

olursa...”²⁸ şeklinde ve vasiyet hükmündeki arzusu “bildiğimiz şu harflerle” kaydı bakımından yerini buldu.

6. Bu tebliğde, *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni merkeze alarak sorular vaz etmenin, Cumhuriyet dönemindeki vakıf tasavvurlarını gözden geçirebilmek için verimli bir yol olduğunu gösterdiğimizi zannediyorum. Yazarın telif sebebi, dönemin ruhu, mebusların gündemi ve hukukçuların mütalaasını gördükten sonra başladığımız yere dönebiliriz: *Evkaf-ı Ümem Tarihi* yayınlanamaz mıydı?

Vâmık Şükrü Bey'in vakıf anlayışıyla, eseri telif ettiği dönemde vakıf meselesi etrafındaki arayışlar, temayüller ve resmi vakıf algısı arasında ciddi bir mesafe olduğu ilk bakışta görülmektedir. Öyleyse *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'nin 1940'lı yıllarda yayınlanamayacağına hükmetmek gerekecektir. Aslında bir kitabın yayınlanamamasında yazarın tavrı, talepleri ve titizliği, kurumların (daha doğrusu idarecilerin) tavrı, yayın politikaları, ihmalkârlık, kıskançlık, kadirbilmemek vs. gibi başka başka âmiller sözkonusu olabilir. *Evkaf-ı Ümem Tarihi* bakımından önemli bir hadise Vâmık Şükrü Bey'in 1939 yılında bastırmağa teşebbüs ettiği *İman ve Amel* adlı kitapçığın polis marifetiyle toplattırılmasıdır. Vâmık Şükrü Bey şöyle anlatıyor:

“*İman ve Amel*, İslâm dininin esaslarını kısaca ve açıkça bildiren küçük bir kitaptır. Çocuklara mahsusdur. Akâid ve ferâiz muhtasar surette gösterilmiştir. Bunu bastırmağa teşebbüs ettimse de polis tarafından matbaadan alınarak Ankara'ya ne yazılmışsa yazılmış ve Hey'et-i Vekile hiç görmeden okumadan toplattırılmasına ale'l-amyâ karar verip bana resmen tebliğ edilmiştir. Böyle kör[ü]körüne kararlar devlet adamına, şan ve şeref sahibine, Cumhuriyet ve demokrasi mefhumlarına yakışmayacağından keyfiyeti hiç tanımadığım, yalnız sîtini işittiğim Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdım; reisicumhur İsmet Paşa'ya arz etmesini recâ ettimse de bir netice elde edemedim. Yanlış kapı çaldığımı anladım. Daha birçok şeyler anlayarak halimize ağladım”²⁹.

Bütün bunlarla beraber Vâmık Şükrü Bey, vakıflara dair uluslararası bir boyut da taşıyabilen konularda hükümetin ve vakıflara dair herhangi bir meselede Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün hatırladığı isimlerin başında gelmektedir. Vakıflarla ilgili çeşitli meselelerde Vakıflar Umum Müdürünün dikkatini çekmek üzere mektup yazıyor; görüşü merak ediliyor, yukarıda belirtildiği üzere bizzat müdür, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün yayınlarını kendisine takdim ediyordu. Maarif Vekâleti'nin Türk tarihine, Şark eserlerine de yer açan yayın politikası ve Konya mebusunun talebi gözönüne alınırsa *Evkaf-ı Ümem Tarihi* de yayın listesine alınabilirdi. Öyleyse *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni Vakıflar Umum Müdürlüğü veya Maarif Vekaleti pekala yayınlatabilirdi. Ancak her iki kurumun da eseri yayınlama konusunda herhangi bir teşebbüste bulunduğunu tespit edemedik. Bunda *İman ve Amel* meselesinin de bir etkisi olmuş olabilir.

İstanbul Hukuk Fakültesi'nin bu konuda daha özel bir yeri var. Kitap ile Hukuk Fakültesi'nin yolları, yazarın vefatından sonraya, daha önemlisi Türkiye'de yeni şartların oluştuğu 1946 sonrasına tekabül etmektedir. 1949 yılında, yani yazarın ve-

²⁸ *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, VII, 1.

²⁹ *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, VII, 930.

fatından iki yıl sonra, kitap satın alınarak İstanbul Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'ne intikal etti. *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'nin evkafa ait kısımlarının basılması uygun görüldü. Fakülte bünyesinde bir hukuk tarihi enstitüsü kurulmasının düşünüldüğü bu ortamda *Evkaf-ı Ümem Tarihi* de pekala yayınlanabilirdi. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin (üstelik evkafa ilgili kısımlarını seçerek) *Evkaf-ı Ümem Tarihi*'ni niçin yayınlamadığı şimdilik meçhul. Yayınlanmaması gerekçeleri ne olursa olsun, kitabın kıymetinin takdir edilmesi, kaynak olarak kullanılması ve tenkit edilmesi açısından yıllar, kitabın aleyhine işledi. 1949 yılında, Fakülte yayınları arasında, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*'nun basımına başlanmıştı. İstanbul Hukuk Fakültesi, çok aranan ve Türkiye'de her dönemde okuyucu bulabilen bir kitap olmasına rağmen, birinci cildin ikinci baskısı (1955) hariç, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*'nun sonraki baskılarını da yapmadı. Tahminler ileri sürülebilir; ancak bunun sebebi de şimdilik meçhul.

Soru ile başladığımız tebliğimizi soru ile bitirelim: 1946 sonrasında, Türkiye'nin yeni şartlarında Ankara Üniversitesi'nde bir İlahiyat Fakültesi, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ise bir Mukayeseli Hukuk Enstitüsü kuruldu. Yine İstanbul Hukuk Fakültesi'nde bir Türk ve İslâm Hukuk Tarihi Enstitüsü'nün "*yakında tesisi tasavvurları*" vardı. Bu tasavvurlar niçin hayata geçirilemedi?³⁰.

³⁰ Kubalı'nın takrizinden: "Millî benliğimize mal olmuş İslâmî terbiyenin, lâyıık umdeler titizlikle korunmak şartıyla, ailede ve mektepte kuvvetlendirilmesi cereyanı, Ankara Üniversitesi'nde bir İlahiyat Fakültesinin açılması kararı, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde bir Mukayeseli Hukuk Enstitüsü'nün kurulması, yine *İstanbul Hukuk Fakültesi'nde bir Türk ve İslâm Hukuk Tarihi Enstitüsü'nün yakında tesisi tasavvurları* bu hareket ve teşebbüsler cümlesindedir. Bu suretle geniş ve müsbet bir ilim zihniyetine dayanan, milletimizi yersiz aşağılık duygusundan olduğu kadar, mânasız gurur hissinden de uzaklaştıracak ve onu şerefli mazesinden aldığı kuvvet ve imanla istikbalin ileri hedeflerine ulaştıracak olan olgun bir fikir hareketinin başlamış bulunduğunu sanıyoruz. Son senelerin demokratik inkişafına bağlı olan bu fikir hareketinin her gerilik devrine veya ekseriyetle inkılap zamanlarına has ifrat ve tefritlerden âzade sâlim bir istikamette inkişafı temenniye şayandır". Bk. Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VIII, 292.